

Odvrátená tvár náboženstva

Júlia Tkáčová

Psychologický ústav FFMU, Brno

info@psychologon.cz

Nábožensky terorizmus sa v posledných mesiacoch stal čoraz aktuálnejším diskutovaným problémom. Náboženské presvedčenie je však len jednou premennou, ktorá určuje, či sa človek bude alebo nebude angažovať v týchto útokoch. Dôležitá je aj podpora zo strany členskej skupiny a spoločensko – politický kontext krajiny, ktoré umožnia vznik násilia.

Religious terrorism has become more relevant and discussed topic in recent months. Religious belief is just one cause that determines, wheter a person will or will not get involved in this attacks. Important is also the support from member group and socio – politic context of the country, that gives rise to violence.

KLúčové slová: náboženstvo, terorizmus, motivácia

Key words: religion, terrorism, motivation

7. januára 2015 sa redakcia francúzskeho satiristického časopisu Charlie Hebdo stala terčom teroristického útoku. Bratia Saïd Kouachi a Chérif Kouachi, príslušníci militantnej islamistickej organizácie Al-Qaeda in the Arabian Peninsula (AQAP), pri ňom zabili 12 ľudí a ďalších 11 bolo zranených. Odozva na túto udalosť priniesla heslo “Je suis Charlie”, ktorým ľudia vyjadrovali podporu na zhromaždeniach a sociálnych sieťach.

15. februára 2015 bolo prostredníctvom účtu využívanom islamistickými militantmi na sociálnej sieti Twitter zverejnené video ukazujúce v Lýbii hromadnú popravu 21 egyptských kresťanov. Video zachytáva, ako obeť – muži, oblečení v oranžových kombinézach, kráčajú po pobreží, sú prinútení pokľaknúť a následne sú zavraždení.

2. apríla 2015 vtrhli štyria maskovaní útočníci somálskej jihadistickej teroristickej skupiny Al-Shabab na kampus Garrisa University College v Keni. S krikom “Sme Al-Shabab” vyhľadávali kresťanských študentov, ktorých zastrelili. Pri útoku prišlo o život 148 študentov.

Čo mali tieto udalosti spoločné?

Okrem prejavov násilia voči civilistom a osobám nezainteresovaným vo vojnovom konflikte a spolu so zámerným šírením strachu, známkami charakteristickými pre terorizmus, boli všetky útoky podmienené náboženským motívom. Z hľadiska psychológie existuje rozdiel medzi sekulárnym - „svetským“ - a náboženským násilím. Na to, aby sme mu mohli porozumieť, si musíme najprv odpovedať na otázku, ako môžeme všeobecné znalosti o terorizme aplikovať na špecifické prípady nábožensky motivovaného násilia. Spomedzi jeho mnohých foriem, od vojen, popráv, terorizmu až po vraždy zo cti a samovražedné atentáty, má každá z nich vlastné jedinečné príčiny, pričom náboženstvo je len jedna z nich. Podobne je to aj s organizáciami - žiadna nie je len teroristická, jej primárne motívy sú často pravdepodobnejšie ekonomické, politické alebo náboženské. Terorizmus je taktika, nie základný typ skupiny.

Čo je náboženský terorizmus?

[The Club de Madrid](#) (nezávislá organizácia spadajúca pod OSN, zaoberajúca sa posilnením demokracie vo svete) v rámci svojich diskusií rozdelila príčiny terorizmu do piatich oblastí: psychológie, politiky, ekonomiky, náboženstva a kultúry. Reporty každej skupiny začínali slovami: „Terorizmus nie je homogénny fenomén, ale práve naopak“. (Club de Madrid, 2005). Pre pochopenie terorizmu je nevyhnutné brať do úvahy všetky tieto zložky v rámci ich interakcie a komplexnosti. Mohammed Hafez, autor publikácií o samovražedných bombových atentátnikoch, navrhuje pri analyzovaní teroristických útokov rozdeliť pozornosť medzi (1) individuálne motívy osoby, (2) ciele a stratégie konkrétnej organizácie a (3) kultúrne katalyzátory. To znamená, že potrebujeme brať do úvahy strategické a taktické podmienky, ktoré vedú militantné organizácie k vytvoreniu nerovného vojnového stavu a politicko - spoločenský kontext, ktorý prispieva k vzniku extrémneho násilia. Z individuálneho hľadiska sa k tomu pripájajú racionálne vytvorené úsudky, ktoré vedú človeka k angažovaniu sa

v teroristických alebo samovražedných útokoch. Tu sa dostávame k postaveniu, ktoré v týchto procesoch zastáva náboženstvo.

Záležitosť viery

Hostilita v mene náboženstva, či už podporovaná štátom, skupinou alebo jedincom, je výsledkom motivácie rady faktorov, ku ktorým sa pridáva viera. Aj napriek tomu, že väčšina svetových náboženstiev je vo svojej podstate nekonfliktná, býva práve náboženstvo často zámienkou, ktorá ľudí k násiliu podnecuje. Poukazuje ale táto skutočnosť na potenciálne nebezpečnú povahu náboženstva?

Náboženské presvedčenia niektorým ľuďom slúžia ako ospravedlnenie násilia a zabíjania. Agresívne správanie okrem nich tvarujú aj ďalšie vplyvy - autoritárske výchovy, tradície a inštitúcie (často nimi býva rodina alebo štát), ktoré nemajú religiózny základ. Posilnením etnocentrizmu a vytvorením „obetných baránkov“ z radov outsiderov môžu obe kultúrne a ideologické sily – sekulárne a náboženské – spoločne facilitovať morálne uvoľnenie. Toto uvoľnenie môže spôsobiť, že prestaneme vidieť strašné násilné činy ako nemorálne a zmeníme náhľad na inak neprijateľné chovanie ako na niečo ospravedlniteľné, či dokonca záslužné. Tento fenomén sa nazýva reframing (prerámcovanie) a dochádza k nemu napríklad pri dlhodobom pôsobení v militantných náboženských organizáciách. Prostredníctvom rituálov sa vytvára kult martýria (oslava mučeníctva, rozšírená najmä v islamskej kultúre), ktorý prispieva k upevňovaniu silných náboženských motívov. Bez nich by bolo menšie množstvo ľudí ochotných angažovať sa v atentátoch a samovražedných útokoch. Bez inšpirácie a podporujúceho zázemia svojej skupiny, by často nedošlo k ich uskutočneniu. Aj napriek týmto teoretickým znalostiam je ale úspešná predikcia násilného správania stále pomerne komplikovaná (Jones, 2008).

Kultúrny antropológ David Eller (Eller, 2007) vytvoril súhrnný model, v ktorom popisuje, ako sa môže skupina pohybovať na škále hostility v oboch smeroch – od absencie násilia až po jeho expanzívne vonkajšie prejavy. Podstatná je v ňom spojenie všetkých nasledujúcich podmienok - skupinová integrácia, identita, inštitúcie, záujmy a ideológia. Eller svoj model

aplikoval na náboženstvo a vysvetľuje prítomné násilie nasledujúcim spôsobom. Na začiatku je náboženstvo skupinou vyznačujúcou sa znakmi ako sú exkluzívne členstvo, spoločné idey a princíp vedenia. Na členov sú kladené očakávania na dodržiavanie konformity, alebo až poslušnosti nadprirodzenej autorite, ktorá si zaslúži osobitú úctu. Posvätné tradície potom umožňujú vytvoriť si osobnú aj skupinovú identitu, ktorá môže mať dosah na náladu, motiváciu a konanie veriacich. Keďže väčšina náboženstiev je inštitucionalizovaná prostredníctvom kréd, kódexov správania, rituálov a hierarchickej štruktúry vytvára systém podobný fungovaniu iných úradných orgánov. To umožňuje dosiahnutie účinnejšieho spôsobu kontroly nad svojimi členmi, aby mohli byť naplnené určité záujmy. Zvyčajne to býva snaha o zachovanie a pokračovanie takého správania, ktoré je v súlade s doktrínami a behaviorálnymi normami. Môžu byť prítomné spôsoby ako je dôraz na dosiahnutie absolútneho dobra alebo zla (nebo a peklo), zastrasovanie alebo trestanie porušenia noriem a opozícia voči neveriacim.

V konečnom dôsledku, náboženstvo sa môže stať ultimátnou ideológiou, pretože jeho rámec je externý (daný alebo nariadený nadprirodzenou silou). Pravidlá a štandardy sú povinné, väzby neporušiteľné a oprávnenosť je absolútna. Eller považuje túto nadprirodzenú premisu za najkritickejšiu. Poskytuje efektívnu právoplatnosť konať istým, „zhora nariadeným“ spôsobom a aj keď je toto konanie násilné, je ideologicky stále dobré a správne, či dokonca oprávnené.

Je dôležité pripomenúť si, že hoci všetky náboženstvá môžu stimulovať (a často aj stimulujú) množstvo pozitívnych aj negatívnych foriem správania, nie všetky druhy viery sú identické v miere, akou inklinujú k hostilite. Ellerov model sa nedá generalizovať na celé kresťanstvo, judaizmus ani islam. Jeho podmienky naplňujú len niektoré fundamentalistické a tradicionalistické odvetia. Rovnako silný nepriateľský postoj môžu vyjadrovať nielen ich prívrženci ale aj radikálni ateistickí odporcovia. Väčšina súčasných psychologických diskusií sa sústreďuje predovšetkým na význam skupinových procesov a okolností vyvolávajúcich angažovanie sa jednotlivca v násilných činoch. Tieto procesy môžu, ale nemusia byť náboženského charakteru a skupinová dynamika môže byť sama o sebe natoľko silná, že má potenciál transformovať normálneho jedinca v teroristu.

Záujem psychológov sa zameriava aj na obeť násilia. V kontexte dichotomického myslenia („my verzus oni“) dochádza k dehumanizácii potencionálnych obetí. Sú označení za skupinu, ktorá si nezaslúži súcit ani empatiu a často sú za svoju viktimizáciu útočníkmi obviňovaní. Jedným alebo druhým spôsobom sa dozvedia, že v podstate len dostali, čo si zaslúžili. Tento jav označil James Waller, profesor zaoberajúci sa genocídou a holokaustom, termínom sociálna smrť (Jones, 2008). Náboženstvo zohráva rolu aj v týchto procesoch, pretože využíva účinné spôsoby na dosiahnutie dehumanizácie a delegitimizácie svojich oponentov. Môže sa tak stať jedným z najsilnejších spôsobov, ako dosiahnuť sociálnu smrť iných, nevyhovujúcich ľudí.

Rizikový islam

Náboženský sociológ Rodney Stark so svojim tímom vypracovali zoznam nábožensky motivovaného násilia, ktoré sa odohralo v roku 2012. Svoju pozornosť zamerali na prípady, pri ktorých došlo aspoň k jednému smrteľnému následku a vylúčili útoky, v ktorých sa angažovali armádne vládne zložky. Výsledkom boli štatistiky, ktoré ukázali, že v danom roku bolo spáchaných celkom 808 násilných činov, pri ktorých bolo zabitých 5 026 osôb – 3774 moslimov, 1045 kresťanov, 110 budhistov, 23 židov, 21 hinduistov a 53 ateistov, alebo ľudí iného vierovyznania. V roku 2012 korelovalo najväčšie množstvo náboženského násilia s islamom, 70% útokov sa odohralo v moslimských krajinách a 75% obetí boli moslimovia zabití inými moslimami. Najviac zasiahnutou krajinou sa stal Pakistan (Krause, 2015).

Islam samozrejme nie je univerzálnym zdrojom násilia. Silné prepojenie štátu a náboženstva, striktné pravidlá ohľadom životného štýlu dané Alahom v Koráne a dodržiavanie náboženského práva a morálneho kódexu Shari'a sa radia medzi rizikové faktory, ktoré prispievajú k rozvoju hostilných tendencií.. Kameňom úrazu tu ostáva skutočnosť, že islam je medzi svojimi veriacimi považovaný za jedinú správnu vieru, ktorá vedie k večnému životu a proti tomuto tvrdeniu sa nedá vymedziť. Ani to nám však neumožňuje považovať islam za automaticky násilné náboženstvo a agresívne správanie niektorých moslimov má často pôvod aj v iných, než náboženských koreňoch.

Náboženský terorizmus je veľmi obsiahla a zložitá téma. Jeho hĺbku nejde dostatočne vystihnúť jedným článkom, a teórii zaoberajúcimi sa agresiou v náboženstve existuje mnoho. Problematiku rozoberajú z rôznych teoretických zakotvení, čo len zvyšuje zaujímavosť a potrebu podrobnejšieho štúdia. Záverom by som zdôraznila, že rovnako ako nie je každý terorizmus náboženský, tak nemôžeme každú náboženskú organizáciu označiť ako teroristickú. [Sam Harris](#), americký filozof, neurovedec a odporca akéhokoľvek náboženstva, vyjadril svoj postoj k náboženskej problematike slovami: „As a man believes, so he will be act“ (Harris, 2004).

Zdroje

Club de Madrid. (2005). Addressing the Causes of Terrorism. [online]. *The Club de Madrid Series on Democracy and Terrorism*, Vol. 1, p.1-54, retrieved from http://www.clubmadrid.org/img/secciones/Club_de_Madrid_Volume_I_The_Causes_of_Terrorism.pdf

Eller, J. (2007). *Introducing anthropology of religion: culture to the ultimate*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.

Hafeez, M.M. (2006). Rationality, Culture and Structure in the Making of Suicide Bombers: A Preliminary Theoretical Synthesis and Illustrative Case Study. *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 29, Is. 2

Harris, S. (2004). *The End of Faith: Religion, Terror and the Future of Reason*. New York: W.W. Norton

Jones, J.W. (2008). *Blood that cries out from the earth: the psychology of religious terrorism*. Oxford: Oxford University Press

Krause, K. (2015). Religion, Violence, and Terrorism. [online]. *Skeptic*, Vol. 20, Is. 1, p. 48-56, retrieved from <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=ddaf3cba-633d-4ed2-bc4f-0bb7afa7120c%40sessionmgr4003&vid=1&hid=4202>

Zdroj TED videa

http://www.ted.com/talks/sam_harris_science_can_show_what_s_right#t-1075943

Spravodajské zdroje

http://www.nytimes.com/2015/01/08/world/europe/charlie-hebdo-paris-shooting.html?_r=1

<http://heavy.com/news/2015/02/mass-christian-beheading-islam-muslim-isis-egyptian-coptic/>

http://www.washingtonpost.com/world/africa/70-killed-hundreds-rescued-after-kenya-university-attack-by-al-shabab-militants/2015/04/02/0c554516-d951-11e4-ba28-f2a685dc7f89_story.html

Zdroj obrázka

<https://davidgmcafee.files.wordpress.com/2010/05/religious-war.gif> (úvodný obrázok)

web: www.psychologon.cz

tel.: +420 549 497 794

e-mail: info@psychologon.cz

ISSN: 1805-7160

Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Arne Nováka 1

602 00 Brno

Česká republika